

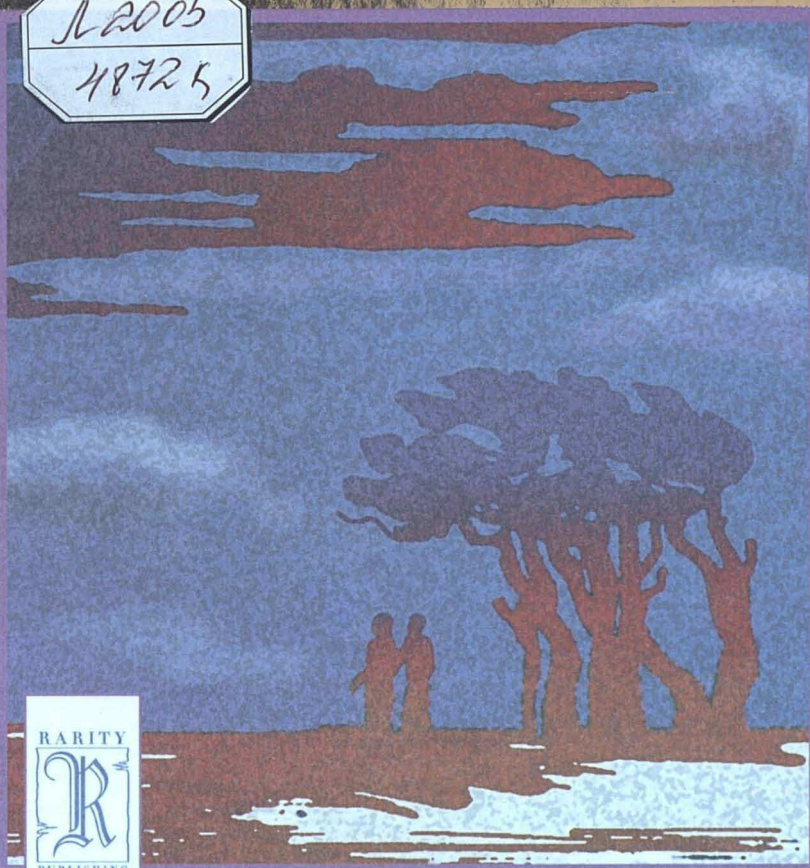
Қазак
прозасы
қазынасынан

Тахауи
АХТАНОВ

Махаббат мұңы

Л 2005

4872 К

RARITY

PUBLISHING
COMPANY LTD

Тахауи Ахтанов

Махаббат мұңы

Таңдамалы шығармалар

**Алматы
«Раритет»
2005**

ВОНСҮХА НҮСХЭТ

МНУМ ТЭДӨВХЭМ

ЭЛБЭГЭЙН ДЭВЭЛЭ

2008

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Тахауи
АХТАНОВ

Махаббат мұңы

Таңдамалы шығармалар

RARITY

PUBLISHING
COMPANY LTD

ББК 84Қаз7-44

A93

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және спорт
министрлігі бағдарламасы бойынша шығарылды

Серия 2002 жылдан бастап шығарылып келеді

Зейнолла СЕРІҚҚАЛИУЛЫНЫҢ
«АЛТЫН ҚОР» кітапханасы

Көркем безендірмесі негізін салған Александр Тленшиев

Ахтанов Т.

A93 Махаббат мұңы: Таңдамалы шығармалар. — Алматы: Раритет, 2005. — 288 бет. — «Алтын қор» кітапханасы.

ISBN 9965-663-77-7

Биік реализм мен терең психологизм жазушысы Тахауи Ахтановтың бұл кітабына кезінде ұлы Өуезов: «...ал мынада («Махаббат мұңы» жинағы жөнінде) мен өзімнің сезімдерімді, сырларымды саған жаздырып, соған барынша сеніп, ырза боп отырғандаймын», — деп сүйсінген қазақтың жас интеллигенциясы жайлы өңгіме-хикаялары және «окоп шындығы», «зая адам» туралы ақиқи, шынайы толғаныстан туған «Боран» романы енді.

A $\frac{4702250201-05}{413(05)-05}$

ББК 84Қаз7-44

ISBN 9965-663-77-7

© «Раритет» БК, 2005
© Безендірген Б. Серікбай, 2005

АЙТУЛЫ БИІК КӨҢСЕҢГІР

Асылы, өмірінің сонау бастауында, бойы енді-енді ғана өсіп, бұғанасы енді-енді қатая бастаған шағында-ақ отқа оранған, оқ бораған майдан күндерін, сонау бір сұрапыл соғысты бастан кешірген; ал әскерден оралысымен бейбіт күндердегі мылтықсыз майданға — кәдімгі тіршілікте күн сайын кездесіп жататын жақсылық пен жамандық атаулының толас таппас мігірсіз майданына бірден араласып кеткен ол өмірінің ақырына дейін ізгілік үшін, жақсылықтың қанат жаюы үшін күреске толы мағыналы ғұмыр кешті десек, еш артық айтқандық болмас еді. Ол ол ма, өзінің «Қаһарлы күндер», «Боран», «Шырағың сөнбесін» сияқты айтулы шығармаларымен кешегі Кеңес Одағына аты әйгілі болған Тахауи Ахтанов жазушы болмай, басқа бір мамандық иесі болса да, оның еш нәрсеге бейжай қарай алмайтын қызуқанды табиғаты өз көңіліндегіні ашық айтқызбай бәрібір оған байыз таптырмас еді. Өйткені ол өз жүрегі «ақ» дегенді ақ, «қара» дегенді қара деп жалтақ жұртқа жария етуден ешқашан тайсақтаған адам емес және оның принципті жерде бой көтермей, үндемей қалғанын замандастарының ешқайсысы көрген де, естіген де емес. Өз көңілі ақиқатпен таныған шындықтың жолында ешкімнің бет-жүзіне қарамайтын осы тұрашылдық Тахаңның өмірдегі де, өз шығармашылығындағы да басты кредосы еді.

Мұны жақсырақ түсінгісі келгендер, ең алдымен, Ахтановтың әдебиетке келу жолын жіті зерделегені жөн болар еді. Ақиқатында, классик-суреткер Т.Ахтанов әдебиетке бірден прозашы ретінде келген жоқ, алдымен сын мен көркем аударма саласында ұзақ уақыт жұмыс істеп барып келді. Біздің әдеби сыншыларымыз көп аса байқай қоймаған, мән бермеген Тахаң творчествосының осы қырын қаламдас інісі Шерхан Мұртаза кезінде тап басып: «...Тауфиқты оқырмандар махаббатының бастауында «Қаһарлы күндер» романының тұрғаны рас. Бірақ оның қаламынан туған әрбір жаңа шығарманы құныға да қызыға күтетін оқырмандардың іңкәр құштарлығының іргетасына Ахтановтың принципшілдікпен, мейлінше адал,

шынышыл жазылған сын мақалалары негіз болғанын айта кету пәрыз», — деп тауып көрсеткен болатын. Расында да, Тахаңның әйгілі «Абай жолы» туралы, Бейімбет Майлин мен Ғабит Мүсірепов жөніндегі зерттеу мақалалары қазақ әдебиетіндегі ең өнімді де жемісті ізденістердің, болашақтағы қаламгерлерге үлгі боларлық мол арналардың қайда жатқанын дәл көрсеткен дүниелер болатын. Сөзіміз жалаң болмас үшін, осыдан жарты ғасырға жуық уақыт бұрын жазылған Тахаңның сол мақалаларының тынысына сәл құлақ түріп көрсек, артық болмайды:

«...Әуезов прозасының алдымен көзге түсетін қасиеті — биік мәдениеті. Жазушы Еуропа әдебиетінің дәрежесін еркін меңгерген...»

«...Оның (М.Әуезовтің. — К.М.) көркемдік құралдары, сөз кестесі, суреттеген өмір құбылыстары, адам бейнелері өзге халыққа ұқсасмас қазақы сипатты танытқаны өз алдына, тіпті, жас Әуезовтің талант табиғатының өзі шынайы халықтық, ұлттық екені айқын көрініп тұр».

«Әуезов өз ұлтының рухани қайта өрлеу дәуірінде туып, өмір сүріп, өз ұлтының рухани құдіретінің нұр шұғыласын күллі әлемге түсірген алапат алаудай болды».

«Мұхтар Әуезов бұрын цивилизациядан алыс қалған кенже ұлттың қазыналар жасау қолынан келе қояр ма екен, олардың өзгелерден үйренетін шәкірттігі тым ұзаққа созылып кетпес пе екен деген әйгілі таласқа бұлтартпастай жсауап берді. Ол жас жазба әдебиеттердің тек зерделі шәкірт қана емес, өнегелі ұстаз да бола алатынын дәлелдеді».

«Егер біз қазір ұлттық әдебиеттердің бір кездегі мүсіркеушіліктен құтылып, терезесі тең әдебиетке айналып, жылына талай-талай тамаша таланттар тудырып жатқанына бәріміз де ден қоятын болсақ, онда осындай өрелі өрістеу көшінің басында... Мұхтар Әуезов сияқты алыптар тұрғанын бір сәт те естен шығармауымыз керек».

«Әуезов бірден өз заманындағы озық әдебиеттің биік деңгейіне шырқап шықты да, жас әдебиетімізге күллі әлем алдында зор абырой алып берді».

Бұл үзінділер өзінің ұлы ұстазы Мұхаң туралы толғаныстары болса, қазақ әдебиетіндегі екінші бір өнегелі арна — Бейімбет шығармашылығы жөнінде ол былай дейді: «Бейімбет — өмірде де, шығармаларында да лепірме қызыл сөзден тіпті аулақ болған адам. Ол туралы сөз айтқанда да көпіртіп сөйлеу келіспейтін сияқты. Әйтсе де, осы жазушының туындыларын оқығанда, ол туралы ойлағанда, көбіне-ақ сүйсініп, қайран қаламын да, тіліме асқақ теңеулер орала береді». Осылай дейді де, мұнан әрі Тахаң Майлин шығармашылығының ерекшелігін тамыршыдай тап басады:

«Майлин де Чехов сияқты әдебиеттің канондарын бұзды. Дәстүрлі тақырыптар мен дәстүрлі геройларға, сюжет, композиция заңдарына жаңаша қарады. Әдебиеттегі үлкен мен кіші туралы ұғымға өзгеріс енгізді».

«Майлин шығармаларының қарапайымдылығы — кейбір жазушыларда болатын қарадүрсіндік, ой мен суретке шорқақтық емес, сөз нарқын білген, көркемдік табиғатын түсінген кексе шеберлік».

«Үлкен жазушы... (Б.Майлин. — Қ.М.) сұлулықты әшекей жылтырақтан аршып, қарапайым ұлы қалпында көрсетті» (Т.Ахтанов, Таңдамалы шығ., II том, А. 1974, «Көш басы» атты еңбегінен).

Тахауи Ахтановты кейінгі толқын інілері ғана емес, алдындағы ағалары да, тіпті, тай-құлындай тебісіп бірге өскен қатарларының өзі «бүтін бір буынның басы», «Ұлы Отан соғысынан кейін әдебиетке келген толқынның көшбасшысы» деп бұлталақсыз мойындаса, мұның негізінде сыншы Ахтановтың сонау бір кезде-ақ риясыз көңілмен һәм білгірлікпен ақтарыла айтқан әдебиет туралы осындай ойлары да жатқанын ешкім теріске шығара қоймас. Өйткені мұның өзі тек жақсыны танып қана қою емес, сонымен бірге туған әдебиетіміздің шын жақсысына сүйіну, жүрегі тола қуанышын жұртпен бірге бөлісуі де еді. Ал өзгенің жақсысын көріп қана қоймай, оған ортақтаса білу, соған өз жетістігіндей қуана білу, қуанып қана қоймай, жалғанға жар салу кезкелгеннің пешенесіне жазыла бермейтін ірі кісілік қасиеті еді оның! Қазір, Тахаңның көзі жоқ кезде, оның әдебиет туралы ойларын саралап отырсаңыз немесе үлкен-үлкен жиындарда сөйлеген сөздеріне назар салсаңыз, жазушылық өнер туралы да, осы өнерді өз өмірлерінің мәні мен мағынасы деп жүрген қаламдас аға-інілері туралы да оның тек қана ағынан жарыла, ақтарыла айтқан пікірлеріне құә бола-сыз. Осыдан қырық жылдай бұрын жазылған «Өсу жолында» (Қазақ прозасының негізгі даму бағдары туралы) дейтін мақаласында мұның ізі сайрап жатыр. Тахаң бұл еңбегінде алдындағы ағалары туралы ғана емес, өз қатарлары Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тері», З.Қабдоловтың «Жалыны», Т.Әлімқұловтың «Ақбоз аты», Сафуан Шаймерденовтің «Қарғашы», Ө.Қанахиннің «Дәмелісі» секілді сүйекті туындылармен қатар, «қазақ прозасы елеусіз қалдыруға болмайтын жарастықты бір бұтағы» деп, сол кездегі уыздай жастар: Қ.Ысқақов, Ш.Мұртаза, Ә.Тарази, С.Мұратбеков, С.Жүнісов, А.Нұрманов, Р.Тоқтаров, Т.Жармағанбетов, Е.Домбаев, Ә.Нәбиев, Ж.Ахметов, С.Бердіқұловтардың әңгіме-повестеріне де тоқтала кеткен. Әрине, бәр-бәріне бірдей мақтау айтып, «жалпақишешейлік» жасау Тахаңа жат нәрсе. Жайшылықта аузын ашса, жүрегі көрінетін, аңқылдаған Тахаң әдебиет мәселесіне келгенде аса қатап. Әйтсе де, әркімнің барын бар, жоғын жоқ деп, елеусіз-ескерусіз тастамауының өзі кейінгі буынды көзінен таса қалдырмаған қам-

қор көңілдің белгісіндей көрінеді бүгінде. Әсіресе, кейінгі жастар ағаларының аялы алақанына зәру болып жүрген қазіргідей кезде, Тахаңдардың сол бір өнегесі жүрегіңді сыздатып, санаңа сағыныш лебін еріксіз құятындай. Сағындыратындай Тахаңды!!! Қазір, тап осы күні, бүгін Тахаңның бұдан қырық жылдай бұрын жазылған сол сын мақалаларын көрсеңіз, оның әдебиет туралы толғаныстары мен пайымдаулары әлі күнге мән-маңызын жоғалтпағанын (жоғалтпағанын дейміз-ау, тіпті, күні бүгін айтылғандай әсер қалдыратынын) кәміл байқайсыз. Неге? Бізді баурап алатын нендей сиқыры бар олардың?! Мұның жауабы біреу-ақ — Тахаң не айтса да, нендей шығарма туралы ой қозғаса да, тек ақиқатқа жүгініпті. Ұсақ-түйекті малданып, өзін де, өзгені де алдап, жауырды жаба тоқымапты. Ахтанов көркем прозаға келер алдында, осылайша, өзіне де, өзгелерге де әлем әдебиетінің озық үлгілеріне қойылатын биік талапты қоя келген.

Атамыз қазақ «Жығылсаң, нардан жығыл!» дейді... Ұлттың бойындағы осындай жақсы қасиет, осындай биік рухани максимализм болашақ үлкен суреткер Ахтановқа жақсы жазушы болу үшін бұдан басқа жол жоқ екенін қапысыз ұғындырғандай. Өзгеге осындай қатал талап қоя білген Тахаңның енді өз прозасында да сол талаптар деңгейінен төмен түсуге еш хақысы жоқ еді. Солай болды да. Ол өзінің шағын жанрдағы алғашқы әңгіме, хикаяттарынан бастап, «Қаһарлы күндер», «Боран», «Шырағың сөнбесін» сияқты романдары мен «Ант» драмасына дейін әлемдік әдебиеттің ең үздік үлгілерінен талап етілер критерийлерді ғана өзіне нысана етті.

Асылы, мұраты үлкендер ғана үлкен, кесек шығармалар тудыра алмақ. Бұл ретте Тахауи Ахтанов та өзіне нысана етіп алған биіктен табыла білді деп айтуға толық негіз бар.

Бүгінде жалпы жұрт мойындаған, оқырман қауымнан да, әдеби сыннан да белгілі бір дәрежеде өз бағасын алған ол туындылар туралы тағы да дәлел-дәйекпен сөйлей бастасақ, бұл әңгіме тым ұзаққа созылып кетер еді. Оның қажеті де бола қоймас. Әйтсе де, бәріміз мойындайтын, бәріміз бас иетін бір адамның — Ұлы Мұхаңның (Мұхтар Әуезовтің) пікірін ескермей кетуіміз күпірішілік болар еді... Ол алыста, сонау Мәскеуде сырқаттанып жатып, арттағы толқына көз салғанда, өзі жақында ғана оқып шыққан Тахауи Ахтановтың тілдей кітабына қатты риза болып, «базарға келе жатқан» буыннан оны (Т. Ахтановты), Ә.Нұрпейісовті, З.Қабдоловты, Т.Әлімқұловты, С.Шаймерденовті бөлек атай отырып, өзі үлкен үміт артқан сол топтың ішінен кейінгіге айтар сөзін Тахауи Ахтановқа арнауы тіпті де тегін болмаса керек. «Әрине, сенің үлкен еңбегің, өзіңді кең құлашыңмен, өнімді өріс-өрнегімен емін-еркін танытқан шығармаң — «Қаһарлы күндер»... — дей келе: — Мына шығармаларда («Махаббат мұңына» енген туын-

дылар туралы айтып отыр. — К.М.) «бертін соқтың», «кемшін келдің» демекші емеспін, — деп бір қайырады да: — Сен шынайы қызығарлық соныға түскенсің. Соған мейлінше құдіретің де жетеді. Ілгері, тереңдей, ірілей тарта түс, тарта бер!» — деп ағалық ақ тілеуін білдіреді.

Әр сөзінің астарына шейін мән беретін ұлы жазушының бұл сөздерді тектен-тек айтып отырмағанына қазір тіпті ерекше назар аударғанымыз жөн болмақ. Біріншіден, Мұхаң мұнда бір ауыз сөзбен болса да «Қаһарлы күндердің» «кең құлашты», өзгеше «өнімді өріс-өрнегі» бар шығарма екенін айтып отыр. Атағы айдай әлемге тарап, талантын сол тұста-ақ төрткүл дүние түгел мойындаған Әуезовтің бұл романға тәнті болуының себебі не сонда?!

Әрине, ол тұста Кеңес әдебиеті соғыс сұрапылы туралы жазылған шығармаларға кенде емес болатын. Солардың бәрімен болмағанмен, басты-бастыларымен Мұхаңның танысып шыққанына да еш күмән болмаса керек. Сөйте тұра, Ахтанов романына М.Әуезовтің ала-бөле разы болғандығынан емес, ең алдымен, сол тұста соғыс туралы жазылған шығармалардың көпшілігі сол сұрапылдың сыртқы, сойқанды суреттеріне ғана баса мән беріп және отандық патриотизм идеясын желеу етіп, әдебиеттің негізгі предметі — адамның ішкі жан дүниесіне көп аса бойлай алмағандығынан. Әуезов секілді ұлы суреткер Ахтанов романынан соғыстың шытырман әқиғасы, қауіп-қатері ғана емес, сол соғыс арқылы, қауіп-қатер арқылы ашылатын адам характерлерін танып, соған тәнті болған-ды. Жалпы, бұл ретте, Тахаң кейінгі жылдарда ғана сөз бола бастаған «оқоп шындығы», «зая ұрпақ» туралы сөзді күллі Кеңес әдебиетінде алғаш бастағандардың бірі де, бірегейі де болатын. Біз Тахауи Ахтановтың сүйекті туындылары қазақ әдебиетінің бір-бір кезеңдік жаңаша дамуының басы болды дегенде, «Қаһарлы күндердің» осы қасиетін ескере отырып айтамыз.

Ал Мұхаң хатын «Қаһарлы күндер» туралы осылай бастап, одан әрі: «Сен шынайы қызығарлық соныға түскенсің», — деп ойын өрбіткенде, «іні досының» (Әуезовтің өз тіркесі. — К.М.) біздің әдебиетімізге интеллигенция тақырыбын әкелгеніне ғана қуанып қойған жоқ (әрине, бұрын-соңды сөз бола қоймаған қазақтың жас интеллигенциясы туралы жазғанды құптағаны да, қуанғаны да сөзсіз! Мұхаңның осы хатындағы: «...интеллигенция туралы жазу, өзіңмен замандас, қанаттас қатарыңды жазу... өте орынды, өте асыл іздену. Осы адамдар жақсы, ойлы, саналы, арлы болса — халқының, қауымының да болашағы гой...» — деген өзінің сөздері де соған дәлел), бұған қоса, қуанышының ең үлкені — «Мен сенің мақалаларыңнан, үлкен романыңның да кей бояуларынан осы менімен туыстас-ау деп жүруші ем... Ал мынада («Махаббат мұңы» туралы айтып отыр. — К.М.) мен өзімнің сезімдерімді, сырларымды

саған жаздырып, соған барынша сеніп, еліге еріп, ырза боп отыргандаймын. Әрине, әрбір шыншыл шығарма солай еліктіреді де» дегені. Яғни қанишама тың, «соны» дегенмен, басты мәселе тіпті де тақырыпта емес (асылы, біздің біраз жазушыларымызға дерт боп жабысқан «тақырып бұлдау» ауруы деген Әуезовте атымен болған емес. Мұхаң үшін ол ешқашан проблема болған да емес!), Мұхаңның басты қуанышы — шығарманың «шыншылдығында», «шынайылығында» болса керек. Кешегі Кеңес әдебиетінде социализм әдісі бойынша жағымды кейіпкер атаулының бәрі шетінен сүттен ақ, судан таза болатыны жүрегің шайып тастаған Әуезовтің өзінің іні досының мына шығармаларынан қоспасыз, боямасыз өмір шындығын тапқанына шын тебіренуі еді бұл; Ахтанов шығармаларында соны өріс тапқан жаңа бағытқа қол соғып, қуануы еді. Мұхаңның дер кезінде танып, тағлым етуі ме әлде Ахтанов талантының шын табиғаты солай болғандықтан ба, қалай десек те, Тахаңның шағын жанрдағы қол жеткен табыстары да өзінен кейінгі қазақ қаламгерлерінің өнеге тұтар өрісті арнасына айналды.

Тахаң да өзінің «қарға жүнді қаттастары», шын талантты тұстастары секілді, «барымен базар» болып отырып қалған жоқ. Ол ол ма, өзінің Ұлы ұстазы Мұхтар Әуезов дүниеден өткен соң, оның аманатын, ол артып кеткен үлкен жауапкершілікті Ахтанов бүкіл жан-тәнімен тіпті қатты сезінгендей. Бәлкім, оның: «...Бұл сөзіміз сырт көзге ерсі көрінуі де мүмкін. Алайда Әуезовтен кейін қазақ жазушыларына әдеби еңбек тым қиындап кеткенін жасыра алмаймыз. Ол жарық жалғанның алдында жақсы атандырып кеткен әдебиеттің биік деңгейін төмендетіп алмау қай-қайсымызға да оңайға түсе қоймас. Дегенмен, біз орасан көп дос-жарандарымыздың алдында ғана емес, әрқайсысымыз өз арымыздың алдында өз қадірімізді түсіріп алмау үшін, бұндай аса жауапты сыннан сүрінбей өту жолында еңбектенуіміз керек», — деген ойлары сол тұста жазылған шығар деп ойлаймыз.

Аманат жүгі — ауыр жүк! Әсіресе Әуезовтей ұлы ұстазы ынты-шынтымен сеніп, өсиет етіп, тапсырып кеткен аманат жүгі тым ауыр болса керек. Тахаң сол тұста тағы да бір қатты серпіліп, біздің қоғамымызда да, әдебиетімізде де қалыптасып қалған қасаң қағидалар мен қасаң кейіпкерлерге қарсы майдан ашқан болатын. Сөйтіп, шындыққа сусап отырған қалың оқырман жата-жастана оқыған «Боранды» дүниеге алып келді. Мұнда бұрынғы белсенді, қоғамсүйгіш, патриот еңбек адамы жоқ. Керек десеңіз, мұнда шетінен белсенді, шетінен мәселе шешкіш, шетінен қолұшын бергіш, еңбек адамы десе, өліп-өшіп тұратын бұрынғы партия-совет қызметкері де жоқ. Оның есесіне, қойшы Қоспанның бала күннен бергі досы бола тұра, оны шын жақсы көре тұра, басына қиыншылық түскенде қорғауға жарамаған, қолұшын беруге қорқатын партия қызметкері

Қасболаттың бейнесі бар. Бұл бұрын-соңды біздің әдебиетімізде болмаған құбылыс еді. Біздің әдебиетіміз ғана емес, күллі Кеңес әдебиеті қалыптастырған партия-совет қызметкерлері туралы стереотиптің тас-талқанын шығарған шығарма болды бұл. Сөйтіп, жеке адамға табыну дәуірін, неше түрлі қуғын-сүргін кезеңін бастан кешіріп, еңсесі езіліп, рухы жанышылып, көзі қорқып қалған сол заманның төл перзенттерінің бейнесі біздің әдебиетте осылай пайда болған еді. Тұңғыш рет көрсетілген-ді. Осылайша, Т.Ахтановтың «Бораны» да замандастар образын жасауда қазақ әдебиетінің тағы бір кезеңдік дамуының басы болып шыққан-ды. Әуезов «жарық жалғанның алдында жақсы атандырып кеткен әдебиеттің» мерейі осылайша тағы бір көтеріліп қалған-ды.

Әңгімеміздің басында айтып кеткендей, Ахтанов қаламынан туған шығармалардың оқырманды енжар қалдырған ешқайсысы жоқ деген пікірімізге қайта оралар болсақ, есейген әдебиетіміздің ержеткен оқырмандарын елең еткізген оның тағы бір туындысы «Шырағың сөнбесін» романы екенін ерекше айта кеткеніміз жөн болмақ. Әдебиетіміздің білгірлерінің бірі, академик З.Қабдолов айтқандай, «биік реализм мен терең психологизмнің жазушысы» Т.Ахтанов «соғыс шындығын өз творчествосына тұрақты тақырып, тұлғаулы мазмұн етіп алғанымен», «Шырағың сөнбесін», осы тақырыптағы кеңес романдарын былай қойғанда, Ахтанов қаламынан шыққан «Қаһарлы күндерге» де мүлде ұқсамайтын, пацифистік роман болып шықты. Ұлы Отан соғысы туралы күллі Кеңес әдебиетіндегі ерлік, жеңіс қуанышы, патриоттық деген ұғымдар мұнда мүлде жайына қалып, адамның табиғи болмысына қиянат, керегәр әрекеттер жасау арқылы қайтадан тағыға айналып кетудің аз-ақ алдында тұрған адамзатқа «есіңді жи, ойлан!» деп дер кезінде дабыл қаққан шығарма болды бұл. Таптаурын нәрселерге көзі үйреніп кеткен қазақ әдеби сыны мұның мәнісін ұға алмай, әлі екіойлы болып тұрған кезде, көршілес Ресей мемлекеті қазақ әдебиетінің бітімі бөлек бұл шығармасына өздерінің халықаралық сыйлығын беріп тастады. Сол тұста, осыдан он бес жыл бұрын, «Жалын» журналының тапсырмасымен Тахақа барып сұхбат жүргізгенімде, соғыс туралы шығармалардағы стереотиптерді бұзуы жөнінде ол өзі былай деп еді: «Әрине, осы мәселелер жөнінде өзге біреудің, біздің әдеби сынымыздың өкілдерінің бірі айтқаны орынды болатын еді... Дегенмен, сұрап қалған соң, жауап беруге тырысып көрейін... Бұл — менің қатты қиналып жазған шығармам. Қиын роман! Қиындығы, қинағаны — қан кешкендердің ішінде өзім де болған кешегі сұрапыл соғыстың сойқанды суретін беруде емес-ті. Соғыс өтті, кетті! Арада қырық жылдан астам уақыт өткенде, мен сол соғысқа «Қаһарлы күндердегідей» емес, мүлде басқаша көзбен қарап көрдім. Атыс-шабыс, қанды қырғын, «Ура-ура!» емес, енді мені: «Осы...

адамдар неге бір-біріне қол көтереді?.. Қалайша өзіндей пенденің өмірін қиюдан жасқанбайды? Осы да Адам деген атқа лайық па? Адамға, адамзаттың табиғатына тән нәрсе ме осы? Екі жақтағылар да бүкіл болмыс-бітімімен өлгісі, яки біреуді өлтіргісі кеп тұрмаса да, өзінің күллі мән-мағынасына қарсы жабайы, жат әрекетке қалай қолы барады?» деген ойлар мазалады. Қысқасы, «адам» және «соғыс» дейтін бір-біріне мүлде керегар, қабыспайтын ұғымдардың қалайша тоғысуы толғандырды мені. Солай ойлауым мұң екен, «Қаһарлы күндерден» мен мүлде кеттім. Соғыс тақырыбына жазылған шығармалардың ішінен кезінде тәуірінің бірі аталғанмен, қазір мен ондағы принциптерімнің көбімен өзім келіспес едім. Мұның себебі — Кеңес әдебиетінде ондай шығармалардың тым көп болып кеткендігінен немесе «Қаһарлы күндердің» ескіріп қалғандығынан емес, соғыс тақырыбына жазылған тәуір романдар қазір де аз! Гәп — менің «соғыс» деген мағынасыз нәрсеге көзқарасымның мүлде өзгергендігінде және осы жаңа көзқарасыммен бұрынғы пайымдауларымды түбірімен қайта қарауымда жатыр. Сөйтіп, «соғысты» да, «адамды» да басқа көзбен көруімде жатыр» («Жалын», № 4, 1998 ж., «Көш жүре түзеледі»).

Шынында да, күллі посткеңестік әдеби кеңістікте көзге оқшау көрінетін бұл шығарманың бітімін де, ол ұстанған концепцияларға да қазақ әдеби сыны әлі де болса қайта оралар деп ойлаймыз. Сонда бұл туынды да қазақ әдебиеті дамуының жаңа бір кезеңіндегі жаңаша үрдістің басы болғанына еш күмән қалмас деп үміт етеміз.

Шын таланттар қашанда осылайша қасаң боп қалған қағидалар мен қатып қалған қалыптарды бұзып, өзінен кейінгілерді жаңа өрістерге қарай бастауды мұрат тұтқаны әмбеге аян нәрсе ғой. Сондықтан да олардың мойны өзгелерден әрқашан озық; сондықтан да өзгелерден олардың шоқтығы биік тұрады. Құдайға шүкір, қазақ әдебиеті ондай құдіретті таланттарға аса бай болмағанмен, бетке ұстар беделділерге әлі де ұзақ жылдарға сын әрі өлшем болары сөзсіз. Өйткені бұлардың әрқайсысы бір-бір мектеп; бір-бір асу бермес асқаралы биік. Сол ұлы қаламгерлерге, Мұхаң сөзімен айтқанда, «өнерімен туыс» Тахаң да қазақ прозасының алыстан көрінер айтулы биік асуларының бірі екеніне дау жоқ.

Иә, Тахаң асуы да — бауыры жаз, басы қыс; төбесінен түйдек-түйдек көкала бұлттар жөңкіліп көшіп жататын кәдімгі биік көксеңгір. Оны Ахтанов шығармаларын мұқият оқыған әрбір ойлы оқырман қапысыз таныса керек.

Қажығали МҰХАНБЕТҚАЛИҰЛЫ

ӘҢГІМЕЛЕР

АЛҒАШҚЫ ӘН

Композитор Серәлі кішкене үйдің есігінің алдында керіліп, бой жазып аз тұрды. Бір епті жылтыр қара жігіт, оның қай жақтан шыға келгенін Серәлі байқамай да қалды, «әссалаумаликүм!» деп сәлем беріп: «Осыны сізге беріп жіберіп еді», — деді де, қолына бүктеулі кішкене қағазды ұстата салды. Серәлі қағазды ашып, көз жүгіртіп өтті: «Бүгін қолыңыз тисе, біздің үйден дәм татсаңыз. Күн демалыс қой. Гауһар». Төменіректе: «Ұмытып қалған жоқсыз ба? Алыста жүргенде ұмытсаңыз да, осында келгенде есіңізге түскен шығар» деген ойнақы сөз тұр. «Гауһар, Гауһар!.. Иә, иә.. Ол осында еді-ау». Серәлі қағаздан басын көтеріп алғанда, жаңағы қара жігіт ғайып болыпты.

Көптен дағды алған әдеті бойынша, Серәлінің ертеңгілік бой жазып, біраз жүріп қайтқысы келді. Бұл қонған үй селоның шетінде еді. Алдында еңкейіп барып кішкене өзенге тірелетін жусанды жазық. Ертеңгі күннің қиғаш сәулесі өзеннің арғы бетіндегі бозды адырды қызғылт-сарғыш шұғыласына малып, балғын жұмсақ рең беріп тұр. Арғы жарқабақтағы бұйра боз желмен ырғалып, күмістей жылтырап құбылып келіп, өзенге құлар жерде қою әдемі көлеңкеге тіреледі.

Серәлі туған жеріне қажып келді. Оны арытқан жол азабы емес-ті. Ой-шұқыры көп жолда машина, арба соғып, сүйегі сырқырап қалғаны рас, бірақ осында келгелі екі-үш күннен бері ол басылды. Қайта бойы жеңілдеп, сергіп қалғандай да болды. Сонау жылдары бір әнінен екінші әні артық мақталып, сүрінбей өрлеп бара жатқан композитор соңғы екі-үш жылда тоқырап қалды. Сонда да сол баяғы екпінмен мұны біраз уақыт қошамет үстіне

қошаметтей берді. Сол кезде қатты шыққан мақтау шуының жаңғырығы да бәсеңдеп келіп, осы соңғы жылы басылды. Төңірегiнен ел көшіп кеткендей болғанына ызаланып, жұртты таңырқатар музыка жазып тастамаққа қимылдап көріп еді, бірақ көкірегіндегі күй көзі бітеліп қалғандай ешнәрсе шықпады. Ескі машықты сарынға қайтып орала берді. Оның үстіне, өзі көп жыл істеген кеңсесі де, қонақтар ұзақ отырып қалып, ауасы тарылған бөлмедей көріне бастады. Соңғы жазғандарын жыртып тастады да, елге жүріп кетті.

Өзеннің суы тайыз болғанмен, жағасы тік. Серәлі өзенді бойлап, жайпауыт жерін тапты. Көйлегін шешіп, белуардан жуынып алмақ болды. Енді байқады, манағы жігіт әкелген хат әлі қолында екен. Композитор қағазға тағы да көз жүгіртіп өтті. «Гауһар! Менен үш жас кіші еді-ау. Қазір ғой отызда, — деп ойлады ол. — Күйеуі, бала-шағасы болар. Кімге тиді екен? Әрине, осы ауданның бір қызметкері. Қартайды ма екен? — Серәлі еріксіз самайын сипап қойды. — Иә, көп уақыт өтті. Барсам ба екен? Жоқ, өткенді, ұмыт болғанды еске салып қайтем. Оның үстіне, күйеуі отырса, менің жағдайым онша жұрт қызығарлықтай болмас», — деп түйді ол ақыры.

Көп уақыт өтті. Ол кезде Серәлі осы аудан орталығындағы мектептің оныншы класында оқитын. Көңілі қуанышқа толы, алаңсыз жастық шағы еді. Бұл өмірде математика пәнінен басқа бөгет жоқ сияқты көрінді оған. Мектептегі тең құрбыларының алдында жүрді. Он жеті-он сегіз жас — балалық пен жігіттіктің аралығы. Жас жігіттің қызға қырындауы осы бір шақта басталады. Бұл кезде бала жігіт шын көңіл сүйерін өз жүрегімен таңдап ала да бермейді. Көбіне жұрт көзіне іліккен, жұрт мақтаған қызға елігеді. Өзінше жігіттік бәсекесіне түседі. Кинода қатар отырса, мектептен үйіне дейін шығарып салса, бірге отырып емтиханға дайындалса, не болмаса сол қыз сылтауратып өзінен кітап сұрағыш болса — одан артық жеңіс, одан артық мақтаныш болмайды жас адамға. Ол кездегі махаббат шамшыл да болады. Егер бір бала «сен соны жақсы көресің» десе, нағыз намысқа тиер ауыр сөз сол.

Жасынан-ақ құлағы сақ, ән-күйге алғыр Серәлі мектептің ойын-сауық үйірмесін басқарды. Жүрген жері думан болатын. Бір күні балалар жиналып серуенге шық-

ты. Қазір алдында жатқан өзеннің төменгі жағындағы ілгерілі-кейінді орналасқан үш шоқының түбіне барды. Дағдысынан жаңылғандай сол жолы Серәлі көңілсіз болды. Жұрттан оқшауланып, шоқының баурайын кезіп ұзақ жүрді. Өзеннің арғы бетіндегі тұнып қалған толқындай жоталанып жатқан адырларға көз жіберіп, алыстағы мұнардай көңілін белгісіз бір толқылмалы сезім билеп біраз тұрды. Ол балалықпен қош айтысардағы қимастығы ма әлде көкірегінде жаңа ояна бастаған күйдің үнсіз толқуы, ішкі тебіренуі ме, — ол арасын Серәлі білмеді. Тек туған жердің сәске нұрына малынған тамаша көрінісін жан сезіміне бөлеп көкірегіне сіңіріп алғысы келіп ұйып тұра берді. Кенет... Сыңғырлап аққан бұлақтай әсем күлкі еркін төгілді. Дала қызының назы бар тартымды, жұмсақ, кәусар күлкісі. Серәлі қыз үнінің әрбір әсем құбылысын қапысыз жаттады. Оған қапелімде жасынан құлағына сіңген осы ерке үн осынау төскейден, даланың тыныс алғысы келгенде бір толқып қалған кеудесінен шыққандай көрінді. Осы даланың қойнауы мен адырын талай желпіген шырайлы үн ғой бұл.

Қиялынан сергіп, Серәлі жалт қарады. Қасына екі қыз келіп қалыпты. Біреуі өзімен бірге оқитын Гүлжан дейтін денелі, толықша сары қыз. Екіншісі... Серәлі енді байқап, қайран болды. Бұрын көріп жүріп не қып аңғармаған. Тасада өскен гүлдей құлпырып шыға келіпті. Алдында мөлдіреген бота көзді, аққұба талдырмаш қыз тұр. Жаңағы күлкі осы Гауһардікі екенін анық білді. Гауһар аз уақыт жанары дөңгеленіп, көз қарасы тереңдеп, Серәлінің бетіне қадала қарап қалды. Кенет жұқа ерніндегі күлкі нұры тез өшіп, ақша бетіне лып етіп қан жүгірді. Көзін тайдырып әкетті.

Серәлінің Гауһарға қадала қарағанын ұнатпаған Гүлжан қағытып сөз бастады:

— Немене, ұйықтап тұрсың ба өзін?

— Жоқ, жәй, далаға қарап тұрмын, — деді әлі де қиялынан арыла алмай, өз ойымен әлек болып тұрған Серәлі.

— Далада не қызық болып жатыр екен? — деп Гүлжан қағыта түсті. Серәлі жауап бермеді.

Содан кейін Серәлінің Гауһарды көруге ынтығы арта берді. Перерывте ыңғайын тауып, сегізінші кластың маңын сағалайтын болды. Әрі-беріден соң, сегізінші клас-

тың кейбір балаларымен дос болып алды. Бірақ осында көп келгенімді біреу сезіп қоя ма деп қуыстанып та жүрді. Гауһармен бір класта, тіпті бір партада отыратын балаларды көріп, неге екі класс төмен оқымадым екен деп өкінген кезі де болды. Бір күні батылы барып, почтаға заказной хат салатын едім деп, Гауһарды үйіне дейін шығарып салды. Бірақ жол бойы аузына сөз түспеді, «біреу-міреу көріп қойды ма» деп жан-жағына жалтақтап қарай берді. Қоштасқаннан кейін: «Гауһар ғой менің әдейі еріп келгенімді біліп қалды-ау», — деп қуыстанып, қатты ұялды.

Көп күн толғанып, ыңылдап, домбыра тартып жүріп, алғашқы рет ән шығарды.

Арналды ажар-коркім, нұрым саған,
Кернеген кокіректі жырым саған.
Арнадым оттан ыстық жүрегімді
Тандаған көп ішінен, күнім, саған.

Өлеңі сияқты әні де олақтау болатын. Бірақ бұл ән ырғақ байлығымен, құбылмалы әуенімен айтылмаса да, алғашқы жүрек дірілі сияқты ыстық ынтығымен тебірендіретін. Жас жүректің тереңінен ақырын шымырлап шығып, бірте-бірте шыңырап көтерілетін биік ән.

Осы әнді арнаған адамына айтып бере алмай, оқшауланып, оңашада домбыраға қосып талай толғанды. Сөйтіп жүргенде, оныншы кластың оқуы да бітті. Каникул кезінде де бір-екі оқталып көңіліндегі сырын айта алмай, кейінге қалдырып жүргенде, жоғары оқуға қалаға жүретін уақыт келіп қалды. Екі күндей торуылдап, жүретін күні ғана Гауһарға жолықты.

Амандық сұрасқасын:

— Гауһар, мен орталыққа оқуға жүргелі жатырмын, — деді Серәлі.

Гауһар оның сөзін ұқпағандай аз аңырып барып тіл қатты:

— Оқуға?.. Қашан жүресің?

— Бүгін жүремін.

Гауһар үндемей, төмен қарады. Серәлі де көмейіне тірелген сөзін айта алмай, қысылып қалды. Тек біраздан кейін бойын билеп, басын көтеріп алып:

— Ал енді қош болып тұр, Гауһар, — деді еріксіз жымып.

— Қош болыңыз, — деді Гауһар ақырын ғана. Басын жайымен көтеріп, көзі дөңгеленіп Серәлінің бетіне қарады.

Қыз даусының дірілі, алғашқы рет «сіз» деуі Серәліге де біраз сырды ұқтырса керек, — үйіне әндетіп қайтты.

Келесі жылы Серәлі емтиханын мерзімінен бір ай бұрын өткізіп, елге ерте келді. Балалық ұялшақтықтан арылып, қалалы жерде көпті көріп, ысылып қайтты. Енді бұрынғыдай емес, Гауһарды биге, киноға шақырып, үйіне еркін шығарып салатын болды. Бір күні кеште екеуі оқшау шығып, Гауһарға көптен айта алмай жүрген әнін айтып берді. Гауһар да әнді ұнатып, ыңылдап қосылып, лезде ақ қағып алды. Қыздың даусымен айтқанда ән тіпті әсем шықты. Серәлі сырттан тыңдап, өз әніне өзі сүйсінді. Осы ән арқылы Гауһар да бұған жан сезімін, ыстық ынтығын айтып тұрғандай көрінді.

— Серәлі, әніңіз жақсы екен! — деді Гауһар күліп.

Бірақ оның осы бір әсем, ерке күлкісінен кекесін емес, шын сүйсінгені анық есіп тұр. Осы сәтте Серәлі өзін билей алмады, қара суға күмп бергендей, көзін жұмып ойындағысын айтып салды.

— Гауһар! Мен сені жақсы көрем!.. Сені сүйемін!.. — деді даусы дірілдеп. — Мен осы әнді саған арнадым. Былтыр шығарып едім. Тек айта алмай жүріп едім. Бұл ән сенікі...

Арада соғыстың төрт жылы өтті. Гауһар майданда жүрген Серәліге үзбей хат жазып тұрды. Қыз хатының сыпайы, сараң сөздеріне бұрын қысылып айта алмаған шын ықыласы, ажалмен үзеңгілес жүрген алыстағы досына тілектес, қамқорлығы түгел сиятын. Сағынышын да жасырмайтын. Кейде Серәліден хат сиреп кетсе де, «соғыстағы адам, қолы тимейтін шығар, әлде қауіп-қатері жақын жерде ғой», — деп шошынып, Гауһар өз хатын үзбейтін.

Серәлі әскерден қырық бесінші жылдың күзінде оралды. Облыстық қаладан бір жәшік тиеген жүк машинасына ілесіп үйіне кешке қарай жетті. Ауылдық жерде хабар тез тарайды ғой, лезде Серәлінің ағасының үйіне ауданның қызметкерлері жиналып қалды. Шай үстінде Серәлінің кішкене інісі Шаймұрат ағасының мойнына асылған болып: «Далада Гауһар апай келіп тұр», — деп сыбырлады. Серәлі есік алдында ешкімді көре алмай, үйді

айнала беріп, бұрышта тұрған Гауһарды көрді. Үстіне жеңіл сүр пальто киген, басына орамал тартқан, қара көлеңкеде аққұба өңіндегі үлкен көзі ғана ашық көрінеді.

Серәлі Гауһарды құшақтай алды. Гауһар «Серәлі» дегеннен артық сөз айта алмай, бетін оның иығына басты. Гауһарды өзіне қаратып сүйгенде байқады, қыздың көзінде жас мөлтілдеп тұр екен.

— Сағындың ба, сәулем?! Неге жылайсың?

— Сағындым. Неге сағынбайын! Қуанғаннан көзімнен жас шығып кетіпті ғой, — деді Гауһар көз жасын сүртпестен.

Біраздан кейін Серәлі Гауһарды үйге шақырып еді, ол бармады.

— Үйінде кілең үлкендер отыр. Ыңғайсыз болар, — деп ұялды Гауһар. — Сені бүгін олар сағынған жастарға беретін емес қой.

— Ендеше, үйдің артына отырайық, мен орындық алып шығайын, — деді Серәлі.

— Жоқ, жоқ, олар сені іздейді ғой. Қырқына шыдаған-да, біріне шыдармын. Үйде соңғы жіберген суретің бар, соған қарап жатармын. Ертең күндіз мектепке кел. Өзің оқыған мектебіңді де сағынған шығарсың. Мені мұғалімдер бөлмесінде күт, — деп Гауһар қош айтысты. Кетіп бара жатып қайрыла беріп: — Сенің әніңді мен ұмытқан жоқпын. Ертең өзіне айтып беремін, — деді.

Екі айдан кейін Серәлі консерваторияға жүрмек болды. Соғыста жүріп шығарған төрт-бес әні жақсы қабылданыпты.

— Үй болып қалсаң, оқуың қиын болар. Талабыңнан қайтпа. Сенің талантыңа, үлкен композитор болатыныңа сенемін. Әзір оқуға орналасып байқа, өзгесін кейін көрерміз, — деді Гауһар.

Серәлі консерваторияға келді. Ол жай қатардағы студент болып қойған жоқ, жас композитор атанды. Оқумен бірге оған заказ да көбейді. Мақтаушылар да тартына қойған жоқ. Жұмыс көбейген сайын, Гауһарға жазған хаты сирей берді. Оның үстіне, жаңа әсер, жаңа мақсат, іс қызығы билеп әкетті. Таныс, жолдастары да көбейді. Жыл асқаннан кейін Серәлі сирек хатының бірінде Гауһарға: «Хатты жиі жаз дейсің, менің өз жұмыстарыма да қолым тимейді», — деп жазды. Гауһардан: «Ендеше, хат жазып уақытыңды алмай-ақ қой», — деген хат келді. Осылай екеуінің арасы

үзіліп кетті. Серәлі өміріндегі сол бір шақты уақыт ірілі-ұсақты көп оқиғасымен, қуаныш, қайғысымен қалың қымтады. Енді ол қарасы үзіліп, қыр астында қалған бір көрініс сияқты.

Серәлі қолындағы қағазды бүктеп, не істерге білмей аз тұрды да, қалтасына салып қойды. Алдақашан өтіп кеткен, ыстығы суыған өмір елестері оны толқытпай, бояуы оңған суреттей көз алдынан сырғып өте шықты.

Мөлдір, салқын суға рақаттана белуардан жуынып алып, Серәлі өзенді өрлеп жүре берді. Үйге қайтуға ертеңгі таза ауаны қимады. Бірақ едәуір бойы сергіп қалса да, ойы онша сергімеді. Енді Гауһар жайын ығыстырып, соңғы кездегі өз уайымы ойын билеп барады. Елге жүрерден аз күн бұрын түнгі ұзақ жиналыстан Серәлі үйіне қажып қайтты. Мұның соңғы жылдары жазған шығармалары қатты сынға ұшырады. Жұрттың көбісі Серәлінің кейінгі уақытта онсыз да сирек жазылған музыкасынан іліп алар ешнәрсе қалдырмады. Екпіні қатты біреулер мұның бұрынғылары да түкке тұрмайды дегенге барды. Диплом қорғағанда бірінші актысы жақсы басталған операсының кейінгі актылары сұйылып кеткені де айтылды.

Серәлі басында сынаушылардың сөзіне ызза болып, ашуға булығып, өз жауабын, ызалы өткір сөздерін, ащы мысқылын іштей дайындап отырып еді, біраздан кейін кеудесіндегі ызасы су сепкендей басылып, ауыр қайғыға беріліп, ақыры сөйлемей қалды. Үйіне жүні жығылып, болдырып қайтты. Ұйқыда жатқан әйелін оятып алды. Өз қайғысына ортақ етіп, сырласқысы келді.

— Сендердің жиналыстарың-ақ ұзақ болады. Осы уақытқа дейін не бітірдіңдер, — деді Алмагүл (Серәлінің әйелінің аты осылай еді).

— Біздің қауым әнге жүйрік болғанмен, тілге шорқақтау ғой. Жәй сөйлейді, — деп ащы мырс етті Серәлі. — Мені қатты сынады. Түгімді қалдырған жоқ.

— Қайсысы сынаған? Өңкей көре алмайтын қызған-шақтар да.

— Әрине, артық сөздер де аз айтылған жоқ. — Серәлі мұңайып, ойланып қалды. — Бірақ менің өзім... өзіме көңілім сондай олқы. Осы мен сарқылып біткен сияқтымын.

— Қойшы әрі, ақыр заман орнатпай. Одан да, жат та ұйықта, — деп кейіді Алмагүл.

Серәлі жалғас бөлмеге барып, пианиноға отырды. Кейде көңілі жабыққанда музыка тартатын әдеті бар-ды. Бірақ қайдағы бір іш пыстырар, мезі ырғақтар түсе берді саусағының астына. Осы сәттегі көңіл күйімен үндес келер деп Бетховеннің атақты аппассионатасын (сон. № 2, опус 2.) тартпақ болды. Қапелімде нотасы табыла қоймады. Серәлі жатқа ойнай бастады. Бірақ бас жағын дұрыс алып келе жатқанда, жаңағы мезі еткен, оңбаған сарын арасына кіріп кетіп, берекесін қашыра берді.

Есіктен Алмагүлдің ұйқылы-ою ашулы жүзі көрінді:

— Ау, сен жұртқа ұйқы берсейші!

Бір ғажабы, Серәлі тіпті ашуланған жоқ. Пианиноның қақпағын жапты да, қозғалмай отыра берді. Енді оның есіне жиналыстан шығып келе жатқанда айтқан өзі үлкен қадір тұтатын ақбас композитордың сөзі түсті. «Әркімде осындай бір хал бола береді, қарағым, осы далаға шығып, серпіліп қайтшы», — деп еді ол.

Мінеки, Серәлі далаға, туған жеріне келді. Алдында ертеңгі шұғылаға малынып өзі өскен үлкен село жатыр. Бұл кеткелі село көп өзгермепті. Қайта үлкен қалаларға көзі үйренген адамға бұрынғыдан үйлері аласарып, аумағы кішірейіп кеткен тәрізді. Анау орталықта тұрған қызыл қаңылтыр төбелі мығым ақ үй — клуб. Ауылдан алғаш келген бала кезінде осы үй Серәліге зәулім көрінген. Енді байқаса, шағын ғана жалғыз қабат үй. Үлкен шулы қаладан кейін, село жым-жырт ұйқыда жатқандай көрінеді.

Серәлі туған жеріне келді. Бірақ көңілінде күй оянған жоқ. Сылдырлап аққан өзен, ертеңгі самалмен ырғалған құрғақ жусан, сонау алыс көкжиекте еміс гүрілдеген тракторлар, шексіз дала, биік аспан көңіліне үнсіз күй құйып, қозғалған қалың бұлттай ырғалып, осылардың арасынан барып ұтымды ырғақ, әсем сарын туатын, Серәлі ұйып тербеле тұрып, екі қолын созып ырғақ машығымен қозғап, ыңылдап жаңа әуенді жаттап, шыңдай түсетін. Осылай біраз булығып жүріп келіп пианиноға отыратын. Бірақ қазір екі құлағы тас бітеліп қалғандай табиғаттың ешбір дыбысын естімеді. Кейде ұшып келіп мергеннің алдына қонатын үйректей төтеннен бір әуен сап ете қалушы еді; содан жақсы музыка туып кететін. Енді о да жоқ. Ән жүректен туатын еді, бірақ жүрегі түтігінен салқын қанды ақырын өткізіп, тып-тыныш тоңазып жатқан сияқты.